

Els intel·lectuals i la dinàmica cultural catalana del nou-cents¹

Jordi Casassas Ymbert*

El segle XX, sobretot si és el que ens ha tocat per viure en una part prou significativa, és una mesura temporal a la qual acostumem a conferir una certa representativitat (fins i tot pensant que representa una mesura històricament arbitrària) i que, al mateix temps, o potser per això mateix, representa un espai temporal relativament assequible ja que entra en l'horitzó del nostre record viu: la seqüència directa que entrelliga els nostres avis i pares amb nosaltres mateixos. Així doncs, el nou-cents representa,

1. Vull agrair els comentaris i suggeriments que m'han fet els companys Òscar Costa, Albert Ghanime, Francesc Roca, Jaume Rosell, Carles Santacana i Susana Tavera. A part de millorar aquest text han servit, com sempre, per fer-me gaudir de la professió i enriquir i matisar els meus punts de vista.

* Jordi Casassas Ymbert és catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de Barcelona, és fundador del Grup d'Estudis d'Història de la Cultura i els Intel·lectuals, que publica la revista anual *Cercles d'Història Cultural*. És autor de *Jaume Bofill i Mates, 1878-1933* (1980), *Història de l'Ateneu Barcelonès dels orígens als nostres dies* (1986), *Entre Escil·la i Caribdis: El catalanisme i la Catalunya conservadora de la segona meitat del segle XIX* (1990). Ha coordinat l'obra *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya, 1808-1975* (1999) i ha codirigit el *Diccionari d'historiografia catalana* (2003).

primer de tot, un espai cultural polític de referència, que difícilment ens podrà deixar indiferents.

El cert és que, quan ens referim a la dinàmica d'uns fets que considerem històrics, pel seu mateix caràcter determinant sobre les nostres vides individuals el que fem és omplir-los d'esdeveniments amb un sentit molt particular, fins al punt que poden resultar ben diferents del sentit que tenen per als nostres veïns.

En una aproximació generalista a la dinàmica cultural del segle XX, com la que proposa el nostre títol, l'elecció dels temes i la seva mateixa ordenació pot anar molt més enllà del simple exercici acadèmic i superar la voluntat clarificadora per convertir-se en un posicionament quasi personal. Més encara, trobar què és allò que dóna sentit a una dinàmica tan complexa i general significa, forçosament, destacar-ne els obllits i, així, produir una certa deformació de la realitat.

Ara ens trobem en una etapa de revisió del nostre passat vital, i la dimensió secular s'imposa com el «temps llarg» de referència (tot i que en la cultura de consum rebutgem la imposició del temps històric que ens enfarfega). Aquestes revisions quasi sempre porten a la superfície formes col·lectives de frustració i reobren periòdicament el debat tens entre la història i la memòria. No em proposo abordar aquesta qüestió de forma sistemàtica. Però no podem passar per alt que, en la revisió del darrer segle relativa a la seva dinàmica cultural, la memòria, amb la seva perspectiva multiforme (de memòria individual, familiar, social, nacional, etc.), constitueix un element de primer ordre dins (i no autònom, com alguns pretenen malèvolament) de la pròpia dinàmica del segle.

Aquesta subjectivitat profunda de la memòria pot arribar a adquirir tons dramàtics (i a provocar escissions profundes) davant el recorregut d'un segle ple de paradoxes i de radicalismes: només cal considerar la tensió inherent en processos culturals que han tingut oscil·lacions com les que ens transporten, sempre referits al segle XX, entre el gran desenvolupament tècnic i el progressiu «aprimament» doctrinari de la cultura de masses, o, si es vol, entre el creixement material i el benestar, d'una banda, i, de l'altra, les simplificacions culturals més extremes (alguns les arriben a considerar un dels elements del totalitarisme dèbil que s'amaga sota el funcionament de les democràcies actuals); entre el bé i el mal (un mal dramàticament humà, d'una crueltat absoluta, fins al punt de generar les posteriors manipulacions culturals «negacionistes» més complicades); entre la sofisticació dels instruments i sistemes polítics i les dictadures més descarnades i primàries; entre la mundialització hegemònica i la mundialització de la decadència (tema d'una profunda europeïtat en la lenta agonia dels vells imperialismes), però també entre la mundialització —a finals del segle convertida en globalització— i el localisme (fins i tot el més agressiu i eixorc que s'expressa a través dels patrioterismes actuals).

Però també hem de dir que, per sobre (o per sota) les divisions, les diferències, les escissions i les exclusions més dures, molts pensadors han persistit a emfatitzar l'existència d'una

civilització europea que pot arribar a lligar els esdeveniments entre si i ajudar a donar-los una mena de sentit unitari (que ni l'actual Constitució a debat aconsegueix precisar), com un punt on es poden trobar les valoracions benintencionades de la gent aparentment més diversa. Cal dir, però, que molt sovint aquest sentiment cultural unitari s'ha identificat amb l'herència racionalista i moderna dels il·lustrats (fins al punt de rebutjar explicitar l'herència cristiana segons el vell racionalisme secularitzador) i que s'ha blasmat als que hi han oposat alguna objecció o algun particularisme amb la «terrible» desqualificació d'irracionalisme.

Complexitat del tema

Un primer element de complexitat prové de la dificultat de definir un concepte històricament operatiu (una categoria que permeti explicar coses) que identifiqui l'intel·lectual, donada, precisament, la gran càrrega cultural i política que el determina durant tot el segle XX i que el fa ser valorat de formes tan diverses segons els períodes i els llocs. Com en tants altres, en aquest camp a Catalunya patim d'un veritable «mal francès» i de la consegüent sobreabundància i sobrevaloració de la figura i de la producció intel·lectuals: el perfil d'un prototipus (l'arquetip weberian) es deforma a mesura que es difuminen les fronteres del grup; així, poden arribar a ser intel·lectuals, al final, aquells que no són estrictament treballadors manuals, això és, un percentatge altíssim i molt heterogeni de la societat.

A Catalunya, a més, l'existència d'un nacionalisme reivindicatiu (però també l'existència d'una realitat geogràficament petita i en canvi radical, ràpida i tensa) contribueix a generar una gran condensació de representacions, que van de la justificació més tradicionalista a l'exaltació revolucionària, i, per tant, a eixamplar el ventall de gent responsable de la seva producció i difusió.

Les interpretacions històriques generals del període contemporani relatives a l'àrea catalana acostumen a coincidir en el fet que l'intel·lectual és un dels agents constructors d'aquesta particular contemporaneïtat (juntament amb l'obrer i el burgès econòmic; el pagès contemporani queda progressivament marginat d'aquest protagonisme). És clar que es refereixen, fonamentalment, al seu protagonisme durant el set-cents i el vuit-cents i que totes aquestes interpretacions acostumen a tenir al cap la necessitat d'explicar l'origen i el procés de maduració del corrent catalanista: els precedents de Rovira i Virgili i Prat de la Riba penso que són omnipresents, fins i tot quan no es reconeix (al contrari d'Almirall, que «desapareix» de la cultura política del nou-cents, malgrat les referències formals sovintejades). D'aquesta manera, podem trobar ben properes explicacions metodològicament no coincidents, com, per exemple, l'*Un segle de vida catalana*, de F. Soldevila; els *Industrials i polítics al segle XIX*, de Vicens Vives; o la *Catalunya dins l'Espanya moderna*, de Pierre Vilar (no oblidem l'esquema interpretatiu inclòs en la llarga introducció d'aquest llibre).

Quan fem història interna d'un corrent o camp del pensament podem parlar (alguns només parlen) de les grans figures individuals. Contràriament, quan ens referim als factors culturals d'una dinàmica històrica general les individualitats no basten. Aleshores, en haver de parlar d'un sector de la població, convé que ens posem d'acord en quin tipus d'individus prenem en consideració quan parlem d'intel·lectuals (aquest procés clarificador també es va produir fa uns anys referit al genèric burgès). En termes generals penso que hi podem englobar:

a) les personalitats, considerades tant individualment com agrupades en escoles, tendències, grups, etc.; es tracta d'aquells que ells mateixos, l'escola o branca d'activitat o, en el grau més evident, la mateixa societat que els envolta, es o els consideren com a tals, mestres, punts de referència, consciència col·lectiva, etc.;

b) els qui amb més o menys assiduïtat s'han dedicat a pensar, justificar o criticar la realitat social que els envolta i, especialment, a entendre i fer entendre la seva dimensió nacional;

c) els qui es dediquen a una feina no manual i que amb una menor o major proporció dediquen part del seu temps (i del seu prestigi social) a transcendir l'específic exercici de la seva especialitat o professió per preocupar-se pels temes generals que atenyen els seus conciutadans, amb orientació crítica i pretensió d'orientar-los i contribuir a la modernització general;

d) els qui es dediquen per voluntariat o professionalment a introduir, perpetuar, fer pedagogia (no ens referim als mestres d'escola, que com a tals queden exclosos) o difondre els diferents elements que configuren una cultura; d'aquí en quedarien exclosos els treballadors manuals de la cultura (tota cultura necessita la seva economia, però aquest suport el faríem tan sols complementari de la producció cultural estricta).

Referit especialment al cas català, fa anys vaig parlar de la figura de l'intel·lectual professional (1978) per poder fer referència conjunta a les persones que es dediquen a la creació cultural i, alhora, a aquells «meritòcrates» que dediquen una part més o menys gran del seu temps a la reflexió sobre el comú i a proposar idees o programes orientats a la seva modernització. Amb el pas del temps, el punt més feble d'aquella interpretació primigènia el posaria en el fet de no haver sabut incorporar en aquest sector el món científicotècnic (més enllà d'unes referències puntuals, com ara el doctor Robert o Martí i Julià o el cas atípic de Fabra), una aportació tan important en una àrea en ràpid procés de modernització com és la catalana. El mateix Institut d'Estudis Catalans, amb la creació de la Secció de Ciències el 1911, reflecteix aquesta rellevància. A l'arrencada del segle XX, el conjunt dels estudis de ciències eren els que rebien més alumnes a la Universitat de Barcelona, seguits a curta distància pels de medicina.

Aquest complex i heterogeni sector social exerceix un protagonisme destacat dins de la societat catalana contemporània per diverses raons, que s'expliquen per la naturalesa dels trets que individualitzen la seva dinàmica històrica. En aquest sentit, podem destacar el fet de constituir Catalunya una àrea de la perifèria mediterrània però, al seu interior, ser una de les denominades «illes d'industrialització», amb les transformacions que això implica; també el fet de constituir Catalunya un veritable laboratori del canvi contemporani, amb les tensions i violències que porta aparellat aquest canvi específicament contemporani; més enllà, la circumstància de superar el localisme (municipalisme, comarcalisme, etc.) típic d'aquesta perifèria mediterrània amb una consciència «nacional» superior (començada a estructurar ja en el segle XVIII) i mantenir la constant frustració de no posseir un estat propi i seguir depenent d'un estat més endarrerit i poc en sintonia; finalment, la tendència a mantenir i ampliar contactes amb l'entorn immediat europeu més desenvolupat, conèixer sovint de primera mà (però la major part de vegades a través del «filtre» francès) la seva producció cultural més sobresortint i haver de conviure amb les dificultats per implantar-la en la seva pròpia societat.

Analitzar integralment aquest sector i avaluar la seva capital aportació a la dinàmica històrica de la Catalunya contemporània representa una tasca que supera àmpliament les nostres possibilitats; de fet, equival a traslladar a un esquema únic el conjunt de la producció, distribució i consum de tots els camps culturals. Fins i tot si només ens referim al segle XX (i oblidem per un moment les dificultats d'interpretació que avançàvem a la presentació) la comesa sembla desproporcionada. Una primera dificultat ja la trobem en el fet que la cultura catalana del període ha volgut sovint ser europea i s'ha trobat amb la realitat de ser en gran part espanyola. Dic això perquè els inconvenients que deriven d'aquesta contradicció els trobem reflectits en la mateixa concepció que s'ha tingut del segle XX, de les seves grans constants i de la mateixa delimitació i ritme cronològic intern. Quan comença el segle XX català? I on acaba? Com el podem subdividir?

S'hi pot estar d'acord o no, però el cert és que a cap historiador el sorprèn veure fer començar el segle XX europeu en la conjuntura de la Primera Guerra Mundial; alguns, concreten més i afirmen que allò que caracteritza el nou-cents, allò que és realment nou és, precisament, la Revolució Russa de 1917, i parlen del *segle curt* que va de 1917 a 1989 (o 1991, que és el mateix). De la mateixa manera, la majoria dels historiadors dedicats a la història de l'Espanya contemporània (o a la de les seves diverses especificitats «regionals») es troba igualment còmoda fent començar el segle XX hispànic en la crisi finisecular, especificant sovint el «1898», i avançant allò que és genuïnament noucentista hispànic més de quinze anys respecte del que ho és per relació amb el conjunt de l'Europa occidental.

Què hem de fer en el cas del nou-cents català? Quins índexs o elements ens permeten diferenciar el segle XIX del XX? El cert és que tenim algunes «facilitats» que ens inclinen a pensar a l'espanyola, i a parlar del nostre 98 liminar: el procés de Montjuïc de 1897 ens fa de «cas Dreyfus» i ens internacionalitza el traspàs; el 1901 i el catalanisme polític ens apor-

ten el canvi en l'esfera política i nacionalista (el 1901 mateix, l'ascens de Lerroux dona un modern dinamisme polític al republicanisme); el 1902 i les seves vagues socials ens permeten iniciar el procés que ens porta a Solidaritat Obrera i a la posterior CNT; el 1901, Ferrer i Guàrdia funda l'Escola Moderna; el 1903 es realitza a Barcelona el I Congrés Universitari Català i es pot pensar que s'inicia la moderna reforma universitària a Catalunya; el mateix 1903, l'Ajuntament de Barcelona convoca el concurs internacional de Projectes d'Enllaç de Barcelona amb els Pobles Agregats tot just cinc o sis anys abans i inicia la preocupació per l'urbanisme metropolità del nou-cents; i, així successivament, fins a concretar el canvi amb l'eclosió del Noucentisme cultural i polític (1906-1907). Potser també podríem parlar d'altres elements referits al món empresarial, al procés d'electrificació general, a la culminació de l'empresa mecànica o de l'automòbil; a l'inici del cinematògraf, etc.

Fins a quin punt aquests no són elements pràcticament equivalents als que trobaríem aplicats a altres zones europees, i que més que una època de canvi estan assenyalant la culminació d'un període d'acceleració històrica iniciat com a mínim una dècada abans? Si ens hi fixem bé, els grans canvis quantitius (i en el segle XX de les masses les quantitats i les tensions del nombre representen un dels seus components més significatius i diferencials) no es produiran, també a Catalunya, fins a la conjuntura de la Gran Guerra: amb grans canvis dins del món empresarial, amb el creixement exponencial de la immigració, amb la creació del modern ventall polític del catalanisme, amb l'aparició d'un veritable sindicalisme de masses, amb l'inici de la reducció dels percentatges altíssims d'analfabetisme, amb l'aparició dels costums moderns (*a l'americana*, diuen sovint les revistes de moda i la moderna publicitat), de la premsa moderna i de masses, la consolidació del cinematògraf, l'esclat dels esports de masses, etc., etc. En aquests anys deu, a més, es produeix un vertader recanvi generacional, amb la desaparició de gent com M. Duran i Bas, Ildefons Sunyol, Martí i Julià, Torras i Bages, Prat de la Riba, etc., tots ells representatius d'un món cultural i polític fonamentalment vuitcentista.

Un altre dels elements que hem de tenir present a l'hora de plantejar aquest tema fa referència a la complexitat que hi trobem a l'hora de relacionar la creació amb el consum cultural i, tot plegat, amb la intervenció dels poders públics en aquesta dinàmica. Aquesta complexitat ve derivada del fet que, normalment, analitzem dinàmiques culturals que es produeixen en capitals estatals (on l'espai de la producció cultural coincideix amb el de decisió política) o en metròpolis d'un abast continental reconegut de forma universal: són espais locals, però que hom converteix de forma natural en nacionals o internacionals. El nostre centre de referència evidentment és Barcelona, una ciutat que ni és capital ni metròpoli reconeguda, però sí que és prou gran per ser un centre creador i de distribució cultural regional (les relacions a principis del segle XX amb Mallorca són paradigmàtiques) i que adquireix una consciència de ser metròpoli de referència per al sud europeu mediterrani (ben bé des de 1888, de forma explícita).

Per al cas italià de Milà es parla del concepte de *capitalitat moral*; però allà és per relació amb els efectes de l'elecció per a molts traumàtica de Roma com a capital i punt culminant de la unificació. En el cas de Barcelona, aquest sentiment de ser motor i no comptar com a capital també existeix; però no hi ha la frustració de pensar que es podia haver estat capital i que s'havia frustrat per consideracions de caire històric i simbòlic, ben lluny dels arguments operatius de vitalitat moderna que es podien i s'havien d'esgrimir en el competitiu final de segle XIX (Madrid feia segles que era la capital del Regne i resultava absurd discutir-ho). En el cas de Barcelona es pot parlar, més aviat, de reivindicació d'una capitalitat compartida i de la consciència que aquesta capitalitat havia de ser la confirmació de la condició de metròpoli mediterrània, que sí que havia de ser reconeguda universalment. En el pla cultural, una de les característiques de la Catalunya del primer nou-cents és, precisament, la configuració d'una xarxa urbana molt dinàmica, amb efectes importants sobre Barcelona, però també sobre cada una de les ciutats de segon i tercer ordre que constitueixen la xarxa mencionada.

En el pla de la creació cultural no hi ha dubte que Barcelona (i darrere d'ella, l'àrea catalana) constitueix una àrea de segon ordre, absolutament subordinada al que succeeix en el conjunt europeu i mundial. El pensament i la creació culturals que s'hi produeixen en comptadíssimes ocasions són originals. En contrapartida, Barcelona sobresurt per la seva inquietud, capacitat i rapidesa a rebre i adaptar la producció cultural i intel·lectual exteriors i a difondre-les per la seva àrea d'influència. Des de la mateixa Il·lustració, la gran especulació doctrinal havia estat substituïda per un pensament d'aplicació, que influirà en la medicina, la indústria, l'urbanisme, les arts aplicades i un llarguíssim etcètera. La història general ens dona una altra clau explicativa d'això: la inexistència d'una institució universitària amb tradició sòlida i estable dificulta extraordinàriament la configuració de corrents, escoles, generacions i, per tant, el conjunt de la creació cultural.

Resulta impossible abordar aquest tema fent la suma de les històries internalistes de cada camp o esfera de pensament, de creació artística, literària o musical, del conreu de la ciència, etc. Per abordar aquesta història de conjunt proposo centrar l'atenció en tres eixos ordenadors: el que lliga l'intel·lectual professional amb la vida institucional; el que especifica la seva participació en l'activitat política; i el que explica la seva destacada contribució en el procés de modernització general. Aquesta història de conjunt, combinada amb la dels grans corrents de pensament i creació culturals (i si es vol amb els elements biogràfics individuals que convingui), penso que és la que millor ens aproximarà a la història de la dinàmica cultural catalana de conjunt.

Hi ha un darrer tema general que cal tenir present en aquest plantejament inicial referit a la complexitat del tema que ens ocupa. Em refereixo, és clar, a l'existència a Catalunya d'un nacionalisme reivindicatiu. La reivindicació del caràcter nacional de Catalunya, d'una llengua i cultura pròpies i diferencials, i de la necessitat de transportar la diferència al terreny de la política i l'Administració, constitueix un medi en què el pensament o la creació

culturals ho són per relació amb un determinat camp de l'activitat especulativa o cultural general; però també ho són per relació amb la nació i, així, són pensament o cultura nacionals. En aquesta doble tessitura, la necessitat dels arguments complementaris sobrepassa l'especialització i es converteix en justificació vital d'una cultura nacional que supera i engloba la resta de cultures particulars que conviuen en una àrea moderna. L'intel·lectual professional en aquest medi aconsegueix una funció doble i, d'aquesta manera, veu magnificar el seu protagonisme històric.

Els grans elements integrants de la dinàmica cultural catalana

Al marge dels elements explícitament doctrinaris que analitzarem amb més detall més endavant, hi ha una sèrie d'elements que considero especialment útils per explicar aquesta trajectòria complexa que centra la intervenció cultural política del sector intel·lectual professional. Aquests elements fan referència a la vertebració dinàmica i a les relacions internes del mateix sector (generacions, escoles, etc.); a les formes particulars de la seva sociabilitat (institucions, plataformes, editorials, etc.); al seu procés formatiu (individualitzem la universitat, però podríem parlar també d'acadèmies i altres plataformes menors); finalment, a la seva projecció exterior, tant cultural com professional i política (partits, premsa, etc.).

Ja hem parlat de la dificultat «catalana» per definir on comença i on acaba el seu segle XX col·lectiu; a més, la dificultat creix quan considerem la trajectòria temporal d'aquests elements generals que ara proposem, ja que cada un d'ells aporta la seva cronologia particular. Ara bé, de cara a entendre la dinàmica cultural i política de conjunt, hi ha una cronologia general (espanyola) que no per òbvia hem de deixar de mencionar, ja que per força ha de tenir un paper determinant. Hem de començar per aquí.

Si considerem els cent anys numèrics que componen el segle XX resulta impossible oblidar que els períodes antiparlamentaris i dictatorials abasten la xifra esfereïdora de quarantacinc anys, així, gairebé la meitat de la centúria. Pel que fa als cinquanta-cinc anys restants, també hem de tenir present que no representen un bloc parlamentari i democràtic homogeni: la democràcia moderna, sense pal·liatius o qualificacions que la disminueixin i limitin, només la trobarem vigents els vint-i-quatre anys darrers del segle (de les primeres eleccions de la transició ençà) i en els tres primers anys de la Segona República i els mesos tensos de 1936 que van del febrer a mitjan juliol; tot plegat vint-i-set/cent anys llargs de modernitat democràtica més o menys plena. En relació amb els altres vint-i-vuit anys de parlamentarisme hem de parlar de multitud de formes de mediació, censura, ineficàcia pública, manca de recursos, corrupció o de segrest parcial de les llibertats constitucionals que reduïxen i limiten la normalitat plena: especialment a la província de Barcelona, els freqüents estats de guerra o de suspensió de la legalitat autonòmica (com la que es produeix durant el

denominat Bienni Negre) representen els episodis (freqüents) més destacats d'aquesta democràcia limitada.

Així doncs, per al normal desenvolupament de la cultura catalana, aquestes proporcions d'ordre simplement cronològic, per força hauran d'introduir elements de distorsió del seu funcionament amb normalitat: com a mínim la normalitat que traspuja l'entorn europeu immediat. Les heroïcitats individuals o col·lectives, els testimonialismes, el sentiment de substitució i el resistencialisme, però també la clandestinitat i els exilis (tant interiors com exteriors), representen estímuls poderosos per poder caracteritzar una cultura; uns estímuls que es barregen amb un sentiment de frustració molt arrelat i generalitzat: frustració pel fet d'haver de recomençar de nou tan sovint, pel record del que es tenia i s'ha perdut, pel que es podria haver tingut de persistir una mica més la normalitat, per la distància aparentment insalvable que ens separa de l'Occident desenvolupat; per la persistència d'una manca de recursos en què sovint es percep una mala voluntat per part del poder central, etc.

Es podria argumentar que aquesta frustració pot esdevenir repte i estímulo per al veritable creador cultural; que l'oposició a les dictadures ha produït creadors rellevants, realitzacions magnífiques i públics fidels i compromesos. No obstant això, si el que ens interessa és la progressió de la dinàmica cultural nacional catalana, l'altura d'aquestes creacions individuals (i la seva exportació «pietosa» per l'antitotalitarisme internacional) no ens amaga els dèficits col·lectius: una dinàmica com aquesta és social, institucional, alhora tradició i innovació (amb els mitjans de difusió adequats), és una possibilitat política i legal coherent, etc.; per tant, estem al davant d'una limitació acumulativa d'efectes ben nocius.

En definitiva, d'aquest ritme cronològic determinant i de l'evident existència d'una cultura amb voluntat (o necessitat) nacionalitzadora que acaba influïnt directament o indirecta tots els camps de la creació intel·lectual i cultural, penso que se'n deriven uns grans elements transversals que acaben influïnt en el món cultural, determinant els gran temes d'interès, una part substancial de les anàlisis, els llenguatges, etc. En destacaré quatre, d'aquests elements transversals: primer, tenir consciència que s'està realitzant una cultura substitutòria de les mancances històriques i els «desamors» estatals (un component que el trobem present en l'inicial catalanisme paraestatalista pràctic i que seguirem trobant-lo en el «fer país» pujolista, passant pel «redempcionisme» d'algunes esquerres sociològicament potents i culturalment ben preparades); segon, la cultura realitzada des de l'exili, com un recordatori permanent del que podia haver estat (vegeu, per exemple, les reflexions d'un Manuel Duran des de Nova York) i com una reserva de fidelitat davant l'adversitat permanent (recordem ja la seva contribució a la conformació del catalanisme en els anys vint), la qual integra, a més, el testimoniatge de l'exili interior tan essencial en terra de radicalismes i els problemes de confrontació entre l'exili i l'interior; tercer, la cultura de la resistència, pròpia d'una àrea que conviu tant de temps amb la repressió, l'excepció i l'anormalitat política: es tracta d'un component inconvenient, ja que genera freqüents deformacions i aprimaments

intel·lectuals, fortes exclusions internes, la tendència al «fraccionisme» i una dependència frustrant respecte de la gran idea a defensar; i, quart, una cultura nacional identitària però permanentment alerta per l'impacte d'una immigració forta que té com a conseqüència lògica el reforçament d'aquestes identitats de grup i els reptes constants per a la identitat nacional originària.

Tots aquests determinants els haurem de tenir ben presents a l'hora d'analitzar les grans esferes d'activitat i els elements generals que ens ajuden a explicar la dinàmica cultural catalana de conjunt. Sense que això signifiqui que les haguem d'analitzar amb igual intensitat, podem acordar que entre aquests elements generals en sobresurten sis:

— el problema de la successió generacional, entesa com a conflicte d'interessos (i per tant d'existència de realitats per les quals val la pena el conflicte) i com a evolució normal de les distintes disciplines (durant bona part del segle, les tertúlies i els grups marquen aquest relleu, les grans prelacions, etc.);

— la dinàmica general de les institucions i de les plataformes que permeten i vehiculen el normal desenvolupament d'una cultura i que, alhora, assenyalen la complementarietat entre la institucionalització «civil» i la generada des del poder polític;

— el món educatiu en els seus diversos nivells i la complementarietat que s'estableix entre l'educació oficial i pública i la generada per diferents mons culturals (les institucions educatives obreres o eclesiàstiques, per exemple) i, de manera molt especial, per les seves repercussions en l'alta cultura, la dinàmica de la universitat i els esforços del catalanisme per generar un sistema propi i alternatiu del de l'Estat (Estudis Universitaris Catalans, Institut d'Estudis Catalans, Escola de Mestres, Universitat Industrial, etc.);

— les polítiques culturals, amb les generades pels poders polítics al davant de tot (a la darrerria del segle és evident que són les preponderants i amb vocació d'hegemonia plena), però sense oblidar les que s'han generat des d'instàncies eclesiàstiques, sindicals, esferes privades (tan importants en una cultura de la resistència), etc.;

— els mitjans de comunicació, entesos com un dels principals vehicles de difusió cultural en les cultures modernes, com un instrument de modernització i democratització cultural imprescindible, però també com un espai de reunió i confrontació dels creadors de cultura moderns (molts dels quals en aquest medi es proletaritzen i esdevenen anònims);

— el món de l'economia cultural, que ja havíem situat fora de la cultura estricta i als seus protagonistes fora del sector intel·lectual i professional, però que no podem deixar de costat en considerar (i caracteritzar) una cultura moderna: el món editorial, l'evolució tècnica, el dinamisme empresarial, el mecenatge, les infraestructures museístiques, les sales d'art, etc., són elements de suport, essencials en la difusió cultural i manifestació de la densitat i el dinamisme d'una cultura.

La dinàmica de les generacions

Convé prendre-la, aquesta dinàmica, com un simple element de referència, conscients de les seves limitacions com a categoria històrica explicativa: és evident que si li atribuïm una dimensió de successió massa mecànica (any de naixement, fet detonant o definitori, moment de predomini, moment de ser substituïda per la següent), de seguida les excepcions són més nombroses que la regla i s'acaba per forçar en excés la pròpia realitat. No obstant això, el concepte de generació segueix essent utilitzat amb profusió en el llenguatge d'ús corrent, en la narració històrica o no, en la història de l'art, de les disciplines acadèmiques, etc. La generació pot ser un bon recurs ordenador i clarificador, una referència general i un lloc comú fins que no l'hem de definir amb gaire precisió.

Tot amb tot, en centrar-nos en l'anàlisi d'una dinàmica cultural complexa, sí que podem referir-nos al relleu generacional i donar-li una dimensió explicativa per diverses raons, tot i que amb algun matís. En primer lloc, és interessant veure en quins moments es recorre al concepte de generació i en quin sentit s'utilitza: acostumen a ser moments de conflicte, moments de definició o de repte col·lectius, etc. En segon lloc, la forma com s'utilitza la generació ens ajuda a entendre de quina manera la societat es veu a si mateixa i veu els seus intel·lectuals i professionals (per exemple, en triar qui personifica aquella generació). En tercer lloc, els recanvis generacionals permeten identificar realitats complexes i atractives, fins al punt que un grup es fa generació i reivindica el seu lloc, en una institució particular (posem pel cas l'Ateneu Barcelonès), en una disciplina acadèmica (la irrupció positivista en la història a la Universitat, per exemple), al si d'un partit o sindicat (entre Lliga Regionalista i Acció Catalana, desqualificada de seguida com a «Lligueta», hi havia molt d'això) o en la cultura en general (es pot recordar la vertadera irrupció del grup Dau al Set, sense anar més lluny). En quart lloc, convé aturar-se a considerar la conveniència d'utilitzar un concepte més lax —de vegades s'ha parlat de banda d'edat— en què és més determinant la coincidència en una mateixa actitud cultural, ideològica, política, etc., per part d'individus que, per naixement, podrien pertànyer a generacions diferents.

Finalment, quan ens veiem en la necessitat d'analitzar un període secular el recurs a la generació o a la banda d'edat pot tenir una virtut ordenadora. Referits a Catalunya, podem distingir quatre grans agrupaments o generacions per als quals proposem la denominació següent: la generació de la Solidaritat Catalana o noucentista; la generació de la Gran Guerra o autonomista; la generació de la resistència interior o marxista, i la generació de la democràcia o postmoderna. Amb aquestes denominacions volem considerar simultàniament la referència a una conjuntura històrica i una actitud cultural.

La generació de la Solidaritat o noucentista no es correspon, a Catalunya, amb la denominada «generació del 98» espanyola: com l'espanyola, s'havia preparat molt abans del desastre i identificat amb l'estratègia del regeneracionisme i el seu ascens a principis de segle es

veurà beneficiat per un veritable recanvi natural (la mort de gent com Verdaguer, Pi i Margall, Mañé i Flaquer, doctor Robert, J. Yxart, Joan Sardà, germans Bofarull, J. Ll. Pellicer, J. Coroleu), també per l'envelliment que tothom atribueix als patriarques de La Renaixença i les seves penyes (Aldavert, Guimerà, Pedrell, etc.), així com pel salt qualitatiu que representa endegar una política moderna (regionalista i republicana). La seva confirmació es consumarà al voltant de Solidaritat Catalana, la seva orientació estatalista a resultes del sotrac que els representà la Setmana Tràgica i el seu moment de màxima influència entre 1912 i 1922: és precisament aquest estatalisme liberal el que la separa de la corresponent generació hispànica (i de l'equivalent italiana). Tot i això, ells són gent formada a finals del segle XIX, que fan un esforç notable per adaptar-se a aquest tens inici del nou-cents.

Entre els membres d'aquesta «banda d'edat» hi trobem Joan Maragall, Raimon Casellas, Prat de la Riba, J. Puig i Cadafalch, Duran i Ventosa, J. Pijoan, Martí i Julià, Domènech i Montaner, A. Rubió i Lluch, Ramon Turró, J. Massó i Torrents, A. Hurtado, Miquel dels Sants Oliver o Pompeu Fabra, i alguns més joves com E. d'Ors, J. Bofill i Mates o Josep Carner. Aquesta és la generació que consolida el Noucentisme com un dels grans eixos del nou-cents català i que li dona una política; intel·lectualment, com dèiem, la major part d'ells seguiran ancorats en el romanticisme positivista del darrer quart del segle XIX: força d'ells quedaran definitivament «envellits» en el pla públic amb motiu de l'impacte plural produït per la Guerra Mundial.

La segona generació, de la Gran Guerra o autonomista, podria coincidir, també en part, amb l'espanyola de 1917 (la que ocuparà llocs d'alta responsabilitat durant la Segona República). Està composta per gent que s'haurà d'enfrontar, voltant la trentena, amb la gran acceleració històrica i mundialització que va provocar arreu la Primera Guerra Mundial i amb les tensions i la massificació dels anys immediatament posteriors; es tracta de gent que en l'inici de la seva intervenció pública com a intel·lectuals i professionals s'hauran de contrastar amb la violència de la dictadura de Primo de Rivera i que acabarà predominant en el període de la Segona República, període espectacularment breu que acabà bruscament el 1939, cosa que precipitarà la gran frustració generacional (que a la llarga resultarà un dels seus grans trets característics) enmig del que alguns intel·lectuals francesos van denunciar amb amargura de vergonyant solidaritat antifeixista.

L'ascens a un primer pla d'aquesta segona banda d'edat s'havia vist «facilitat» per la desaparició de grans referents anteriors durant els anys de la Guerra Europea (Sunyol, Martí i Julià, Torras i Bages, Prat de la Riba, Pella i Forgas i per la posterior marxa d'E. d'Ors de Catalunya), per la transformació política dels anys vint, així com pel gran relleu que significarà, a l'Ateneu Barcelonès, el canvi d'hegemonia entre la Penya dels Vells i la Penya Gran o de Quim Borralleras. Integren aquesta banda d'edat gent com Rovira i Virgili, Agustí Calvet, R. Campalans, Serra i Moret, els germans Soldevila, A. Pi i Sunyer, J. Xirau, Joaquim Balcells, J. M. de Sagarra, Bosch i Gimpera i tants altres. En el pla de les grans

estratègies, aquesta generació consolida l'autonomisme (tant en política com en altres àmbits de la vida catalana), prossegueix i modernitza el Noucentisme (tal com teoritzarà amb clarividència un Joan Estelrich el 1933), aferma la modernització i europeïtzació de la cultura i la ciència catalanes i introdueix l'actitud avantguardista (després magnificada unilateralment per la generació següent). Aquesta és la generació que s'haurà d'enfrontar amb la moderna cultura de masses catalana, amb la primera gran revolució en els mitjans de comunicació (cinema, ràdio, propaganda de masses, etc.) i amb l'afermament d'una cultura popular plenament codificada i integrada (de segle XX).

La tercera gran generació del segle l'hem denominat com la *de la resistència interior i el marxisme* tot i que té altres projeccions importants, com veurem. De vegades s'ha parlat d'una «generació pont» (de vida efímera als anys quaranta, fins al punt que es parlarà també de «generació perduda»), composta pels més joves de la generació anterior, que, ja sigui retornats aviat de l'exili o en l'exili interior, buscaran de passar el testimoni per sobre de l'ensulsiada. El seu èxit serà relativament escàs (tot i que no nul, la pervivència del mateix Institut d'Estudis Catalans n'és una bona mostra), bé sigui per l'obligada clandestinitat com per la natural baixada de la producció cultural o la brusca desaparició d'un públic de masses català amb un cert nivell i possibilitats; resulta significatiu que un magne esforç de testimoniatge, com els vint-i-tres volums d'Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, no comenci a sortir al carrer fins al 1978, amb nul·la repercussió en la posada a punt dels programes culturals i educatius de la transició. Per altra banda, els grans arguments d'aquests grups s'adaptaran amb dificultats al nou món sorgit després de la Segona Guerra Mundial i, el seu elitisme tardonoucentista, amb la transformació radical de la societat catalana dels anys seixanta. Sigui com sigui, tan sols els darrers anys s'han començat a fer balanços sistemàtics del que hauria pogut esdevenir la cultura catalana sense el tall de 1939; el bo d'aquestes reflexions és que per primera vegada s'estan fent lluny de la nostàlgia i dels idealismes doctrinaris.

Per a la cultura catalana de la segona meitat del segle, aquest post-1939 és un moment transcendent, d'un marcat dramatismes. Els exemples són relativament abundants, però els podríem exemplificar en l'actitud crítica amb el col·lectiu i les seves individualitats que empeny Gaziol a escriure les seves *Meditacions en el desert (1946-1953)*, o en les reflexions d'un J. Ferrater i Móra, *Les formes de vida catalana* (1944 i primera edició a Catalunya de 1955), seguides més tard per gent com Maurici Serrahima (*Realitat de Catalunya*) o Joan Perucho (*Teoria de Catalunya*), entre d'altres. Als anys cinquanta, aquesta cultura pont i no universitària va semblar que podia connectar amb el medi acadèmic gràcies a J. Vicens Vives i la seva sistematització a *Notícia de Catalunya* (1954), que té una voluntat de convertir-se en bandera acadèmica i en part política de tot això. No obstant això, als anys seixanta, després de la prematura mort de Vicens, el lligam havia desaparegut pràcticament del tot de la transmissió quotidiana a les aules universitàries. Encara que sectorialment, Xavier Benguerel

(*Els fugitius*, 1955, tot just acabat de tornar de l'exili) parla amb recança de la generació d'escriptors joves que no tenia edat per anar a la guerra i s'havia quedat a Barcelona, desorientada i perplexa, i que «en prendre consciència de grup, ha acabat per oposar-se amb rara obstinació a la “generació de la guerra”».

La tercera generació, doncs, sorgeix per omplir un gran buit i per mirar la forma de reparar un gran trencament històric, de país: en aquest sentit, la seva feina serà descomunal i de vegades heroica. Haurà de conviure amb dues grans mancances: amb el desmantellament del ric ventall institucional cultural (atenció amb la importància capital dels mitjans de comunicació per a una cultura moderna) i del medi docent català (i en bona part d'intenció catalanista) que havia perviscut fins als anys de la Guerra Civil, tot i les naturals dificultats d'aleshores; i, així mateix, haurà de conviure amb la total desorganització, brutal interrupció i separació entre la resta de la societat i el medi universitari, amb el trencament d'escoles, l'exili de destacats mestres, la repressió general i el desterrament del català dels circuits acadèmics i culturals en general, amb l'apartament i fins i tot afusellament d'alguns dels vells membres destacats, així com amb la substitució de professorat per altre de forà, el qual, en el millor dels casos en què va voler adaptar-se i treballar per al millorament de la seva nova comunitat acadèmica, ho va fer amb un desconeixement íntim del fons cultural català que la Universitat havia volgut traduir, sistematitzar i fer créixer amb la Universitat Autònoma.

Es tracta d'una generació que arriba a aquesta Universitat als anys cinquanta i a una maduresa intel·lectual si es vol prematura (i fonamentalment orfe) als anys seixanta: entre els seixanta i setanta dirigirà la represa cultural reivindicativa, s'identificarà majoritàriament amb el marxisme (per a alguns substitut de la cosmovisió catòlica de joventut), rebaixarà el compromís amb l'herència de la cultura del catalanisme (de la qual sovint salvarà la iconoclàstia d'algun avantguardista i a la resta l'anatematitzarà per burgesa), s'agermanarà amb la cultura castellana i europea d'esquerres (amb el maniqueisme propi de la guerra freda) i s'adaptarà sense majors problemes a la despersonalització que representà la irrupció massiva a la universitat dels anys setanta. Encara que sembli paradoxal, aquesta és la generació que ha predominat durant més temps en els medis culturals del país, de la universitat al món editorial, teatral, artístic, comunicacional, musical, institucional cultural, etc.; el fet s'explica, evidentment, per la llarga pervivència de la dictadura.

Aquesta hegemonia ha estat traduïda, per part d'ells, en la creació, la imposició i el manteniment encara no del tot discutit d'un determinat discurs interpretatiu de la cultura nacional, la seva història i de la dinàmica de les grans disciplines; de fet, l'hegemonia també s'ha traduït en el fet que gent nascuda entre deu i vint anys més tard s'han convertit en quasi epígons i continuadors seus, de vegades, com es diu, «més papistes que el papa». Entre 1969, amb la *Gran enciclopèdia catalana*, i el 1976-1977 amb el Congrés de Cultura Catalana, aquesta generació va sistematitzar un gran esforç nacional per connectar aquest seu esquema

interpretatiu amb la tradició cultural anterior a 1939. L'aparició a París de l'obra anònima (Josep Benet) *Catalunya sota el règim franquista (1973)* es convertirà en una de les icones d'aquesta recuperació col·lectiva, mentre proliferen els manifestos sectorials.

A mitjan setanta, aquesta tercera generació va tenir un referent polític molt important amb l'impacte sud-europeu de l'italià d'origen nobiliari E. Berlinguer i la seva proposta eurocomunista. Es tractava de convertir en estratègia la reconversió del comunisme en progrés social i fer-lo compatible amb la democràcia burgesa (vegeu el cicle de les denominades *terceres vies*). A Catalunya, la proposta va coincidir amb la preparació de la transició; va causar furor i va convertir en entusiasme públic la imatge d'un A. Gutiérrez Díaz, deixant per un moment en segon pla la duresa dels vells dirigents tipus G. López Raimundo, d'un regust, aleshores, menys demòcrata. Però aquesta reconversió no va arribar a la cultura, on l'hegemonia absolutament incontestada del cànon comunista no feia necessària cap mena de reformulació dels mecanismes de fons: una part important de la primera meitat «burguesa» del segle XX es va seguir considerant incompatible amb la nova democràcia del poble retrobat. El debat a voltes enconat entre les postures defensades per Jordi Solé Tura, d'una banda, i, de l'altra, per Josep Termes sobre l'origen del catalanisme, es prou significatiu que no esclati fins al 1974. Ningú podrà saber mai què haurien pensat de tot això l'elitista doctrinari Pere Corominas, el timorat revolucionari de 1936 Gabriel Alomar, l'exquisit socialista Serra i Moret, l'esforçat reformista Rafael Campalans (per no parlar dels «arcaïtzants» Sunyol, Carner o Bastardas) i tants altres que demostren la matisada riquesa cultural de la Catalunya del primer nou-cents.

La quarta generació és, també, una gran banda d'edat acumulativa, formada, per un cantó, per gent inquieta amb la pervivència de la lògica doctrinal imposada per la generació anterior; fruit, també, de l'obertura cultural i l'europèitzzació general que es va imposant des de la transició i que s'universalitzarà a partir de 1989; i, així mateix, resultat (en els seus membres més joves) de l'aparició de gent formada en una nova realitat democràtica i catalanitzada que és viscuda com a ja absolutament normal i segura, quan les «veritats» dels seixanta comencen a deixar de ser fets donats per descomptat. En definitiva, estem davant d'una major i més fluida connexió amb els fluxos culturals internacionals (és la generació que complementa o fins i tot substitueix definitivament la influència francesa per l'anglosaxona) i d'una supeditació creixent als fluxos de la moda, fet que alguns dels «vells» veuen amb vertader menyspreu.

Aquesta generació, doncs, posa en crisi els anteriors redempcionismes socials i polítics (i també culturals) globals, contesta més els doctrinarismes forts (dificultat per seguir creient en un llenguatge de referència i identificador i per mantenir la fidelitat a un codi únic) i intenta fugir de les reivindicacions genèriques que veu incompatibles amb l'arreglament amb el tremp cultural de l'època. Com havia ocorregut a principis del segle, aquesta generació s'haurà de tornar a plantejar, com un tema central seu, el dilema entre tradició i

modernitat, entre constructivisme i individualisme, i la possibilitat de casar novament el dilema universalitat / particularitat nacional.

Un dels grans inconvenients per a la definició d'aquesta generació és que els llocs de comandament o influència seguiran copats pels membres de la generació anterior, qui, per mor de la seva prematura hegemonia, segueixen predominant fins i tot després que hagin estat superats els grans paràmetres intel·lectuals en els quals s'havien fonamentat en els anys seixanta i primera meitat dels setanta. Aquesta quarta generació és també la de la multiplicació i democratització dels espais culturals i professionals, fet que ha permès diluir en gran part les velles determinacions i les dependències pròpies del doctrinarisme fort i de la militància. També és lògic pensar que si aquesta generació pot viure la construcció de la nació com una normalitat i explicar-la com un conflicte menor i no exclusiu o «totalitzador», aleshores la reivindicació del component individualista aflorarà com una realitat cada cop més determinant (la seva filiació, al capdavant determinant) i, en el cas d'alguns creadors, fins i tot com una reivindicació desafiant enfront de la vella fidelitat nacional.

Món educatiu i universitari

S'arriba al segle XX amb una herència gens menyspreable, però també amb dèficits impressionants. Deixant ara al marge l'important món de l'educació popular i obrera i de l'educació primària, així com de la decisiva intervenció de l'Església en la formació preuniversitària de les elits, des del mateix inici del segle podem destacar una sèrie de trets fonamentals i que hauran de tenir gran repercussió en la dinàmica cultural de llarga durada.

Primer, convé destacar l'existència d'un corrent plural i permanent de renovació pedagògica, amb la voluntat de crear un sistema universal de qualitat, català i integrador social; es tracta d'un esforç allora nacionalitzador i modernitzador orientat inicialment a acabar amb grans dèficits bàsics, de tipus sanitari i alimentaris (els programes de «colònies escolars» van ser realment importants), però també amb els altíssims índexs d'analfabetisme —el 1902 el 43 % de la població adulta de Barcelona—, que impedièen el normal desenvolupament d'una cultura nacional i d'una política democràtica. En aquest capítol, les realitzacions i els projectes són nombrosíssims: la construcció de moderns Grups Escolars, la introducció del mètode Montessori, la creació de l'Escola de Mestres, del Seminari-Laboratori de Pedagogia, els programes de llibres i manuals escolars de qualitat (com l'endegat per l'APEC), el projecte de creació d'una xarxa de Biblioteques Populares o la gran realització republicana de l'Institut Escola, entre molts d'altres.

No podem oblidar que la renovació pedagògica es va convertir des del primer moment en un dels elements principals de la cultura catalana de la substitució i la resistència, amb una voluntat clara de fer allò que no feien a Catalunya els poders públics estatals, però

també de convertir-se en el fogar de la preservació de la catalanitat i la cultura nacional. Aquest fet adquirirà una importància renovada després de la Guerra Civil, amb projectes com l'Escola Isabel de Villena, Costa i Llobera o Virtèlia, entre els pioners, però amb molts altres continuadors. A partir del 1966 també cal considerar la creació de l'Escola de Mestres Rosa Sensat, protagonista durant la transició de l'esforç codificador en el camp de l'educació del que hem denominat com *la generació marxista* (1977, creació del col·lectiu CEPEC).

Un aspecte capital de la dinàmica cultural secular el constitueix l'intent de modernització i l'esforç de catalanització de la universitat. L'inici del nou-cents és d'un esmorteïment aclaparador, però també és cert que des de finals del XIX s'estan concretant moviments renovadors: uns, provinents de cercles espanyols (universitaris destacats com el mateix Unamuno, la Institución Libre de Enseñanza, etc.) i concretats en els congressos pedagògics nacionals, el segon dels quals es va celebrar a Barcelona el 1888 i en les assemblees universitàries, la segona també a Barcelona el 1905; l'altre moviment prové de les esferes del catalanisme: Torras i Bages, el 1892 havia escrit que l'assoliment d'una universitat catalana iniciarà la veritable renaixença de Catalunya; Prat de la Riba, des del 1896 postulava també aquesta renovació, i opinava que la inestabilitat politicocultural del sud llatí era la causant de les discontinuïtats de les seves universitats i una causa retardadora de la modernització de l'àrea.

A principis del 1903 tindrà lloc el Primer Congrés Universitari Català, en què hi ha present la voluntat modernitzadora universitària del conjunt de l'Estat, però també la de crear la Universitat Nacional Catalana: davant la impossibilitat de crear-la, el mateix 1903 es posaran un funcionament uns Estudis Universitaris Catalans (les primeres classes es faran a l'Ateneu Barcelonès i al Centre Excursionista de Catalunya, perquè el Ministeri nega la possibilitat que es facin als locals de la Universitat) per on passaran professors joves, especialistes no universitaris i un grapat d'alumnes que integraran poc després l'elit intel·lectual del país adscrita a la segona generació que hem establert. Poc després, i en relació amb l'esforç similar endegat per la madrilenya Junta de Ampliación de Estudios (des de Catalunya hi està en contacte Josep Pijoan), el catalanisme llençarà un ambiciós programa de pensionats a l'estranger que portarà joves estudiants a conèixer les principals universitats de França, Anglaterra, Bèlgica, Alemanya, Itàlia o els EUA (des de finals del vuit-cents, per l'Europa occidental es parlava de l'esforç similar i la intenció del que es coneixia com un programa de *japonització*).

La generació noucentista posarà a punt altres instruments complementaris, com ara la creació del germen d'una Biblioteca Nacional que permetés complementar la de l'Ateneu Barcelonès, fins a principis del segle XX l'única amb un cert nivell a Barcelona. I, rere seu, el programa de construcció de les Biblioteques Populars.

No obstant aquests i altres esforços, la veritable renovació universitària la protagonitzarà la denominada *generació universitària de 1914* (els pensionats han de retornar precipita-

dament dels països en guerra, en especial d'Alemanya): Bosch i Gimpera, Jaume i August Pi i Sunyer, Serra i Húnter, Joaquim Balcells, Tomàs Carreras Artau, Manuel Raventós, Pere Font, Rafael Campalans, Pere Nubiola, Francesc Maspons i Anglasesell, Jordi Rubió i Balaguer, etc. Una nova generació (banda d'edat quan veiem que se'ls adhereix gent més vella i alguns joves), que coincideix amb la que hem denominat *generació autonomista*, i que voldrà introduir un nou estil, aires europeus, especialització (revistes, seminaris, etc.), la interrelació entre docència i recerca, etc.

En el pla programàtic, aquesta renovació prendrà forma a partir del Segon Congrés Universitari Català (1918), on s'afirma que «la universitat ha de ser, abans de tot, l'òrgan propulsor de la cultura catalana» en germanor, i no en lluita, amb la resta de cultures peninsulars. Les reformes proposades pretenien trencar velles inèrcies i a partir de l'elaboració de l'Estatut d'autonomia del 1919 unir la marxa de la Universitat a la de la resta del país. Altre cop, cultura, ciència i política estretament lligades en aquest esforç híbrid nacionalitzador i modernitzador.

La plenitud de la generació universitària del 1914 s'assolirà amb l'experiència republicana de la Universitat Autònoma. D'ella hi ha un aspecte que m'interessa especialment destacar. L'autonomia s'assoleix amb la Catalunya autònoma, i la major capacitat d'acció es farà servir per superar en part l'escissió entre la universitat oficial i la cultura nacional catalana: la creació de càtedres especials, com la de Filologia Catalana per poder captar un talent com Pompeu Fabra, o la integració de gent com Lluís Nicolau d'Olwer, Carles Riba, Jordi Rubió, Pere Bohigas, Gabriel Alomar, Josep Puig i Cadafalch, entre d'altres.

Hem parlat de superació parcial d'un allunyament, que de fet prové del segle anterior i no s'acabarà del tot, tampoc en els nostres dies. La cultura catalana ha acusat tradicionalment la universitat de viure d'esquenes a la seva realitat, aliena a la reivindicació nacional i poc atenta als grans temes i arguments de la cultura nacional. En algunes especialitats, com la història, hi ha dos nivells de producció clarament diferenciats, que el 1935 es tornaran a fer evidents amb l'agre polèmica que enfrontarà Vicens Vives amb Rovira i Virgili.

Aquesta escissió s'acabarà de radicalitzar després del 1939, i d'una manera especialment punyent en el camp de les ciències socials, pel gran trencament universitari que es produeix sota la dictadura (exilis, repressió, apartament, autoexclusió, depuració, etc.), per la desaparició de l'ambient, dinamisme i institucionalització cultural anterior que acompanyava i completava l'acció de la universitat, pel prestigi públic de la institució i pel trencament de les relacions que havien lligat la comunitat universitària catalana amb la internacional. El recel es veurà potenciat per l'aparició d'una munió de professors d'altres indrets de la península, no sempre de prestigi contrastat, que aportaran sensibilitats diferents i, salvant poques excepcions, cap tipus de promoció de la tradició cultural catalana (poca cosa hi podrà fer la nova Universitat Autònoma de Sant Cugat, a principis dels setanta). Finalment, a partir dels anys seixanta, l'efervescència política promocionarà una cultura de combat de filiació mar-

xista que promourà un cert trencament crític amb el passat i tendirà a considerar el catalanisme i la seva cultura política com una manifestació de la vella hegemonia burgesa i conservadora, que calia abatre conjuntament amb la dictadura. Hi ha llibres, en especial el de J. Solé i Tura, *Catalanisme i revolució burgesa* (1967), que resultaran paradigmàtics per a ells mateixos i pel seu ressò i constant citació.

Aquesta situació es mirarà de superar coincidint amb la nova construcció democràtica i autònoma, a partir del 1977-1980. Però la superació total era impossible. El marxisme té, certament, grans teòrics a la universitat; però també ha construït una *vulgata* marxista que aprofita i promou les formes explicatives mecanicistes perpetuades a través de la cadena natural de l'ensenyament: la roda constituïda pels llicenciats universitaris formats en aquest marxisme, pels nous professors de segon ensenyament que perpetuen les ensenyances i doctrines, i pels nous alumnes, ja universitaris, que esperen dels seus professors una línia interpretativa i un llenguatge que ja els són familiars. És evident que aquesta inèrcia no es trenca així com així, amb un nou ordre legal.

Per altra banda, la «catalanització» d'aquesta cultura marxista ha accentuat fins al límit la interpretació retrospectiva (a què cadascú haurà de seguir fidel per identificar-se políticament actualment) d'una cultura catalana radicalment escindida en dos bàndols des del segle XIX (si no abans), la qual, a través dels xarons de la Renaixença (recordem la valoració d'Àngel Carmona, *Dues Catalunyes*, 1967), del modernisme i de les avantguardes (i fins i tot d'aportacions de la cultura anarquista!), alguns van arribar a convertir en precedent (es van arribar a fer arbres genealògics) del marxisme polític dels anys setanta, la manifestació d'una cultura política redemptora. Més a prop nostre, quan el marxisme polític ha desdibuixat definitivament les seves fronteres i compromisos doctrinaris inicials, aquells apòstols de les dues cultures han optat des del benestar actual per la patrimonialització d'una «memòria històrica» heroica, que els permeti seguir identificant-se culturalment, en aparença de forma immutable, i practicar altres actituds i polítiques que (potser sortosament) quasi res ja hi tenen a veure.

Doctrines i doctrinarismes

Si haguéssim de sintetitzar el sentit de la intervenció dels intel·lectuals en la dinàmica cultural catalana del nou-cents en dues grans actituds de fons parlariem, d'una banda, del «constructivisme» o voluntat modernitzadora (el «fer país» en la versió pujolista), d'un sentit col·lectiu que busca casar tradició amb modernització (i que s'acostuma a identificar, amb raó, amb el Noucentisme); i, de l'altra, de l'elitisme individualista que reivindica la creació novadora com el tret intel·lectual específicament del nou-cents i característic de les societats modernes; en nom seu s'oposa a qualsevol predeterminació cultural, que identifica amb el

tradicionalisme i amb el caràcter acomodaticí burgès: aquest segon tret es veu personificat, molt particularment, en el modernisme i les avantguardes. Per sota d'aquestes dues actituds podríem parlar encara d'un corrent subterrani que identificaríem com l'«esperit de la Renaixença», el qual dóna a moltes actituds intel·lectuals un cert sentit tel·lúric, identificat amb la fidelitat a la terra i a la llengua: el sentiment del qual es parla per referència (sense que calgui especificar més) d'integrar una història única feta de grans fases, compostes, fins i tot, d'aportacions i accents contraposats.

L'intel·lectual d'aquest període històric ha exercit aquestes dues o tres grans actituds progressivament com una estratègia, les ha projectat sobre doctrines determinades i, així, les ha viscudes, progressivament, com un doctrinarisme estratègic i fins i tot com una militància, sovint no exempta d'agressivitat. Com ocorre en altres cultures d'influència formal francesa, aquest doctrinarisme és un dels grans trets que separen l'intel·lectual del vuit-cents del que exerceix en la centúria següent: Julien Benda ho va detectar i condemnar el 1927, i els grans analistes de la cultura europea del període de la guerra freda (D. Bell, R. Aron, etc.) ho van il·lustrar a bastament des dels primers seixanta.

L'estratègia cultural es concreta en unes polítiques culturals i es refereix a una o unes ideologies (famílies d'idees, com, per exemple, el lligam entre liberalisme, democràcia i humanisme, «enfrontat» a liberalisme, democràcia, socialisme), referència que amb el pas del segle sovint s'anirà desdibuixant o estereotipant força. En aquest sentit, resulta bastant complicat fer balanç de les ideologies que més han interessat a la nostra intel·lectualitat i que més han influït en els comportaments i actituds col·lectius a casa nostra. Sovint s'ha destacat que el segle XX no ha produït cap gran ideologia (alguns insinuen que tan sols el totalitarisme) i sí grans estratègies, que ha viscut de les idees generades en el segle XVIII i ordenades en el segle XIX, limitant-se a actualitzar-les —de vegades amb contradiccions intel·lectuals de fons, que evidencien el pes abassegador de l'estratègia i de l'acció en el nou-cents— amb el prefix *neo-* (alguns han arribat a parlar d'un aparentment contradictori fons «bolxevic», o fonamentalista de l'acció, en les actituds dels coneguts com a neoconservadors americans de darrera fornada).

Les primeres dècades del segle, els *ismes* més arrelats al món català són: el liberalisme (tant el conservador corporativista com el democràtic), l'anarquisme i el republicanisme (que han perdut pràcticament tota identificació amb una forma de vida, tal com eren fins als anys setanta del segle anterior, i es converteixen, fonamentalment, en meres estratègies), el tradicionalisme (que a Catalunya serà molt més eclesial que prototalitari), el nacionalisme i el «cientificisme».

Penso que tan sols els dos darrers *ismes* representen una aportació que podríem considerar genuïnament noucentista. De V. Almirall a Prat de la Riba hi ha un gran salt qualitatiu, d'intensitat i d'intenció (el mateix Almirall se'n va adonar i es va apartar amb contundència condemnatòria); un salt que es fa encara més evident entre l'especificació nacionalista dels homes

de *La Renaixença* i els de *La Catalunya* o, encara més, entre els del Centre Català i els d'Acció Catalana o Estat Català, dels quals els separen tan sols una trentena llarga d'anys. Ens hem d'acostumar a entendre el catalanisme del segle XX també com una especificitat del genèric nacionalisme que irromp en la cultura política de l'Europa occidental des de la darrerria del segle XIX. En aquest sentit, penso que encara no s'ha destacat prou la gran aportació de Prat de la Riba, quan fa del nacionalisme del nou-cents la qüestió social moderna, i quan aparta políticament el nacionalisme català del radicalisme i del caràcter fort, simplificador i exclouent que caracteritza molts dels nacionalismes de l'època, de clara deriva antiparlamentària.

Quan parlava de «cientificisme» m'estava referint, en gran part, a una certa evolució del positivisme dels anys setanta del segle anterior; però també a l'evolució que porta del materialisme del segle XVII a la Il·lustració del XVIII i al marxisme del XIX; una evolució del positivisme amb la qual, tot mantenint aquell mètode d'anàlisi, es posa l'èmfasi en una forma d'argumentar el món des d'una perspectiva científicotècnica, com un procés amb les seves fases perfectament identificables i com un camí cap a la perfecció: la visió modernitzada (americanitzada?) d'aquell «a la salvació pel saber» vuitcentista, que dita així ara resultaria excessivament abstracta, i del triomf definitiu del vell saintsimonisme.

En relació amb aquest nou científicisme, penso que es manifesta principalment en dues esferes: en primer lloc, relacionant el ja mencionat fons saintsimonià amb noves estratègies, com ara el socialisme municipalista, el fordisme, el taylorisme o l'organització científica del treball i concretant-se en el que podríem denominar com *la moderna ciència de governar* (és un tema transversal, que interessa tant a la dreta com a l'esquerra, i que excel·leix a Catalunya especialment en els anys posteriors a la Gran Guerra); en segon lloc, relacionant aquest científicisme amb aportacions molt antigues provinents de la cultura republicana i de l'anarquista, i posant al dia una nova versió de la religió de la ciència que en bona part es farà estratègia amb l'exclusió militant de la fe religiosa (que s'identifica exclusivament amb la superstició). Aquest científicisme va superar, sense ressentir-se'n, la utilització de les armes químiques durant la Gran Guerra i fins i tot la por nuclear de la post Segona Guerra Mundial; és en les darreres dècades, però, que ha anat trobant contradictors provinents de l'ecologia i del conservacionisme en contacte amb el món del pensament acadèmic com el que es concretà al voltant de figures pioneres com Jesús Mosterín (arribat a la Universitat de Barcelona el 1968).

A partir dels anys trenta s'havia consolidat amb força el marxisme (tant el socialista com el comunista) i l'humanisme (amb un èmfasi especial en el cristianisme social d'inspiració francesa i belga). El marxisme no arrelà a la universitat de les primeres dècades del segle XX, com sí que havia passat a Itàlia (pensem en el ressò acadèmic i polític d'un Labriola, «il professorissimo», arribat a la Universitat sota el feixisme) i poc després a França; de fet hi ha anàlisis (directament lamentacions) dels anys vint sobre la manca d'arrelament del socialisme a Catalunya, una manifestació més del lament per la distància que ens separa d'Europa.

És clar que la queixa es referia, fonamentalment, a la manca de socialisme polític i d'un socialisme específicament català (la polèmica del 1910-1916 entre Fabra i Ribas, Recasens i Nin, és prou coneguda i significativa); però la manca de dimensió universitària a la primera meitat del segle diu força de l'escassa importància cultural del corrent.

No es pot dir que no existeixi un pensament socialista a Catalunya: hi ha aportacions, la major part de vegades de format molt fragmentat (en articles esparsos), com, per exemple, els de Campalans, Serra i Moret, els primers treballs de Comorera, algunes coses de G. Alomar i C. Pi i Sunyer, sobretot les reflexions de J. Maurin o Ruiz i Ponsetí, etc. Però no hi ha res sistemàtic que pugui fonamentar una veritable cultura política. Això arribarà, curiosament, després de la Guerra, a través l'aportació de la nova cultura universitària (tot i les dificultats dictatorials), de mica en mica d'una manera hegemònica a Catalunya, i com una forma d'autodidactisme col·lectiu que trenca amb les escoles i tradicions anteriors. Em refereixo, és clar, a fets com l'impacte del madrileny Manuel Sacristán, arribat a la Universitat de Barcelona el 1969-1970, i al sector que sota el seu mestratge i rigor metodològic s'aplegarà al voltant de la revista *Mientras Tanto* (amb nuclis paral·lels o complementaris com *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, *Nous Horitzons*, etc.).

Es tracta d'una de les especificacions principals de la que catalogàvem com la *tercera generació marxista* o de la *resistència interior*. És evident que en tractar-se de quelcom que volia transcendir la ideologia per convertir-se en nucli dur d'una cultura política no pot ser simplificat reduint-ho a un únic origen i filiació o a la influència d'una sola personalitat. En la vertebració d'aquest complex cultural hi va participar molta gent, fins i tot no provinents d'una cultura originària comunista (casos d'icones com Joan Fuster, Salvador Espriu, Joan Oliver, A. Tàpies, J. Brossa i tants d'altres); i fins i tot sorgits de l'espai de confluència entre cristianisme i comunisme (Comin, Lorés, Llimona, Garcia Nieto, Dalmau, etc.), d'un notable dinamisme a la darrereria dels seixanta.

Amb aquest «nou» marxisme (sobretot l'universitari) es consolida en bona part la idea de la bondat del trencament amb el passat; quan ens acostem als anys vuitanta se substituirà pel mot d'ordre de recuperació revolucionària de la cultura proscripida per la dictadura, amb una gran ambigüïtat respecte a la part burgesa de l'herència de les primeres dècades del segle. El mestratge d'aquesta generació, de mica en mica, sobretot a través dels seus hereus més grans i directes, consolidarà una certa idea de la petitesa de la cultura catalana, de la seva manca d'originalitat històrica, i la seva enorme distància respecte de la gran i seriosa cultura universal. Paral·lelament, l'encastellament polític i exclusivament universitari d'aquesta generació universitària farà créixer la distància i el recel envers la cultura no acadèmica i nacional (considerada com una mena de *patois* cultural i lingüístic d'estar per casa). Aquest nou tarannà tindrà efectes molt importants en la generació següent, i conseqüències indiscutibles per a la consolidació de la cultura nacional moderna de la nova autonomia, que resultarà una mica coixa.

Pel que fa a l'humanisme cristià, amb un arrelament indiscutible a Catalunya, després de la Guerra quedarà desorganitzat pel seu allunyament forçat de la universitat, per l'exili que l'ha afectat igualment i pel trauma de l'acostament de bona part de la jerarquia eclesiàstica a la dictadura. La seva tradició i voluntat d'arrelament nacional no es trencarà (Jordi Maragall, per exemple) i tindrà una certa presència universitària a través del paraigua del sevillà Emili Lledó (arribat a la Universitat de Barcelona el 1967) i de gent com M. Siguan, J. M. Calsamiglia o P. Lluís Font. En contacte amb l'existencialisme i el personalisme, la seva influència serà gran en la moderna recuperació del liberalisme a la darrerria del segle.